

TILSHUNOSLIK FANINING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY TADQIQOT YO'NALISHLARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.

Pedagogika fakulteti. filologiya va tillarni o'qitish

*1 kurs talabasi, **Shavqiyeva Dilbar Istam qizi***

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada tilshunoslik fanining shakllanish tarixi, uning nazariy-metodologik asoslari hamda zamonaviy tadqiqot yo'nalishlari atroflicha yoritiladi. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati, uning tafakkur, madaniyat va jamiyat bilan uzviy aloqasi tahlil qilinadi. Shuningdek, XXI asrda raqamli texnologiyalar, internet va global kommunikatsiya muhitining tilshunoslikka ta'siri ochib beriladi. Maqolada an'anaviy va zamonaviy lingvistik yo'nalishlarning o'zaro integratsiyasi til taraqqiyotining muhim omili sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, lingvistika, til va jamiyat, til va tafakkur, lingvokulturologiya, raqamli lingvistika, nutq, kommunikatsiya.

Til insoniyat taraqqiyotining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, u jamiyat hayotining barcha jabhalarida faol ishtirok etadi. Inson tafakkuri, ijtimoiy munosabatlari, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasi aynan til orqali shakllanadi va avloddan avlodga uzatiladi. Shu sababli tilni ilmiy asosda o'rganish zarurati qadim zamonlardan boshlab paydo bo'lgan. Tilshunoslik (lingvistika) - tilning kelib chiqishi, tuzilishi, rivojlanish qonuniyatlari, vazifalari va qo'llanish jarayonlarini o'rganadigan fan sohasi hisoblanadi. Tilshunoslik faqat tilning ichki tizimini emas, balki uning jamiyat, madaniyat, tafakkur va kommunikatsiya bilan bog'liq jihatlarini ham tadqiq etadi.

Bugungi globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivoji va internet kommunikatsiyasining kengayishi tilshunoslik fanining doirasini yanada kengaytirdi. Endilikda til nafaqat an'anaviy og'zaki va yozma shaklda, balki raqamli,

multimodal va virtual muhitlarda ham faol qo'llanilmoqda. Bu holat tilshunoslik oldiga yangi ilmiy vazifalarni qo'ymoqda.

Tilshunoslik fanining ildizlari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Qadimgi Hindistonda Panini tomonidan yaratilgan grammatika asarlari til tuzilishini ilmiy asosda o'rganishga bo'lgan dastlabki urinishlardan biri hisoblanadi. Qadimgi Yunonistonda Aristotel va Platon til, so'z va ma'no munosabatlariga e'tibor qaratganlar. Arab tilshunosligi tarixida Sibavayhning "Al-Kitob" asari grammatik tizimni chuqur tahlil qilgani bilan alohida ahamiyatga ega. Sharq tilshunosligi tilning mantiqiy va semantik jihatlariga katta e'tibor qaratgan. XIX asrga kelib, Yevropada qiyosiy-tarixiy tilshunoslik shakllandi. Bu yo'nalish vakillari tillarning kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishini solishtirish asosida o'rganishga harakat qildilar. F. Bopp, R. Rask, Y. Grimm kabi olimlar bu yo'nalishning asoschilaridan hisoblanadi.

XX asr boshlarida shveysariyalik olim Ferdinand de Sossyur tomonidan ishlab chiqilgan struktural lingvistika nazariyasi tilshunoslikda tub burilish yasadi. U tilni belgilar tizimi sifatida talqin qilib, til (langue) va nutq (parole) tushunchalarini farqladi. Bu yondashuv keyingi lingvistik nazariyalar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Til va nutq tushunchalari tilshunoslikda muhim nazariy masalalardan biridir. Til - bu jamiyat tomonidan yaratilgan va qabul qilingan belgilar tizimi bo'lsa, nutq - shu tizimning individual qo'llanishidir. Til ijtimoiy hodisa bo'lib, u barqaror va umumiy xususiyatga ega, nutq esa individual va vaziyatga bog'liq bo'ladi.

Nutq jarayonida til birliklari faol holatga o'tadi va kommunikativ vazifani bajaradi. Tilshunoslik nutqning tuzilishi, turlari, uslublari va kommunikativ samaradorligini o'rganishga ham katta e'tibor qaratadi.

Zamonaviy tilshunoslik bir nechta asosiy bo'limlardan tashkil topgan bo'lib, ularning har biri tilning muayyan jihatini o'rganadi.

Fonetika va fonologiya: Fonetika til tovushlarini fiziologik va akustik jihatdan o'rganadi. Fonologiya esa tovushlarning til tizimidagi funksional

xususiyatlarini tahlil qiladi. Bu bo'limlar talaffuz, urg'u va intonatsiya masalalarini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega.

Leksikologiya: Leksikologiya tilning lug'at tarkibini, so'zlarning kelib chiqishi, ma'nosi va qo'llanilishini o'rganadi. So'z boyligi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, undagi o'zgarishlar ijtimoiy va madaniy jarayonlarni aks ettiradi.

Morfologiya: Morfologiya so'zlarning grammatik shakllari va tuzilishini tahlil qiladi. So'z yasalihi va shakl yasalihi masalalari ushbu bo'lim doirasida o'rganiladi.

Sintaksis: Sintaksis gap va so'z birikmalarining tuzilishini, ularning o'zaro bog'lanish qonuniyatlarini o'rganadi. Gap tilning asosiy kommunikativ birligi hisoblanadi.

Semantika va pragmatika: Semantika til birliklarining ma'nosini, pragmatika esa nutqning vaziyatga bog'liq holda qo'llanilishini o'rganadi. Bu yo'nalishlar nutq mazmunini to'liq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Til va tafakkur munosabati: Til va tafakkur o'rtasidagi munosabat tilshunoslik va falsafa chorrahasida turgan muhim masalalardan biridir. Inson fikrlash jarayoni til orqali ifodalanadi, til esa tafakkur mahsuli sifatida shakllanadi. Kognitiv lingvistika ushbu masalalarni chuqur o'rganib, til birliklarida inson bilimlari va tajribasi qanday aks etishini tahlil qiladi.

Lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganadi. Har bir xalqning milliy qadriyatlari, urf-odatlari va dunyoqarashi tilda o'z aksini topadi. Maqollar, frazeologizmlar, metaforalar madaniy axborotni tashuvchi muhim birliklar hisoblanadi. Til madaniyatni saqlovchi va uzatuvchi vosita bo'lib, u milliy o'zlikni anglashda muhim rol o'ynaydi.

Sotsiolingvistika tilning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalarini o'rganadi. Til va ijtimoiy qatlamlar, til va hududiy farqlar, til va yosh omili kabi masalalar ushbu yo'nalish doirasida tahlil qilinadi. Til siyosati esa davlat miqyosida tilning rivoji va himoyasini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

XXI asrda internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt tilning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Raqamli lingvistika elektron matnlar, onlayn muloqot, emoji, gif va qisqartmalar orqali yuzaga kelayotgan lingvistik hodisalarni o'rganadi. Bu holat tilning doimiy o'zgaruvchan va moslashuvchan tizim ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslik fanining rivoji insoniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Tilni ilmiy asosda o'rganish nafaqat lingvistik bilimlarni boyitadi, balki jamiyat, madaniyat va tafakkurni chuqurroq anglash imkonini beradi. Zamonaviy tilshunoslik an'anaviy nazariyalar bilan bir qatorda yangi texnologiyalar asosida rivojlanib, fanlararo tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2006.
2. Yo'ldoshev, M. Matn lingvistikasi. — Toshkent: Fan, 2008.
3. Mahmudov, N. Til va madaniyat. — Toshkent: Akademyashr, 2010.
4. Safarov, Sh. Pragmatik lingvistika. — Toshkent: Fan, 2008.
5. Mirzayev, I. O'zbek tilining leksikologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
6. Hojiyev, A. O'zbek tili grammatikasi. — Toshkent: Fan, 2007.
7. Abdullayev, A. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O'qituvchi, 2003.
8. Nurmonov, A. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Fan, 2012.